

TÜRKİYE-ORTADOĞU ÜLKELERİ ARASINDAKİ DİŞ TİCARET VE SERMAYE HAREKETLERİ FOREIGN TRADE AND CAPITAL FLOWS BETWEEN TURKEY AND MIDDLE EAST COUNTRIES

M. Büşra ENGİN ÖZTÜRK*

Öz

Bu çalışma, Türkiye' nin Ortadoğu ülkeleri ile dış ticaret ve sermaye hareketlerinin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Çalışma Türkiye' nin on dört ülke ile dış ticaret ve sermaye hareketlerini ayrı ayrı inceleyerek diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Ortadoğu ile dış ticaret, ülkeler, yıllar, sektörler ve ürünler bazında değerlendirilmiş, sermaye hareketleri ile ilgili örneklere de yer verilmiştir. Ekonomi Bakanlığı ve Merkez Bankası' ndan elde edilen verilere göre Ortadoğu'dan Türkiye' ye gelen yabancı sermayede öne çıkan ülkeler BAE, S.Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, İsrail ve Katar, dış ticarete yön veren ülkeler ise Irak, İran, BAE, Suudi Arabistan ve İsrail' dir. Türkiye' nin ithalatında ilk sırayı hidrokarbon sektörü alırken, ihracatta ilk sırayı demir-çelik, altın ve mücevher almaktadır. Ortadoğu ile ticaret 2008 yılından itibaren daha çok canlanmış, 2014 yılına kadar dalgalı da olsa genel olarak artma eğilimine girmiştir. 2014 yılında ise petrol fiyatlarının aniden düşmesi neticesinde genel olarak ekonomisi petrole dayanan ülkelerin iç taleplerinin daralması ile ithalat rakamlarında düşüş yaşanmış ve devam etmiştir. 2005 yılından sonra, serbest ticaret anlaşmalarının da etkisiyle genel anlamda artan ikili dış ticaretin, söz konusu ekonomik problemlerin aşılmasıyla yeniden canlanması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Dış Ticaret, Sermaye Hareketler.

Abstract

This study aims to examine foreign trade and capital flows between Turkey and Middle East countries. This study differs from others by investigating Turkey's foreign trade and capital flows with fourteen countries individually. Here, the foreign trade with Middle East was evaluated by years, sectors and products and the capital flows were explained with examples. According to the data obtained from Turkish Ministry of Economy and Central Bank; Qatar, UAE, Saudi Arabia, Kuwait, Bahrein, Israel and Qatar play a significant role in the foreign capital coming from Middle East to Turkey, while Iraq, Iran, UAE, Saudi Arabia and Israel are important in shaping foreign trade. While the hydrocarbon sector ranks first in Turkey's import from Middle Eastern countries, iron-steel, gold and jewelry sector rank first in Turkey's export. The trade between Middle East has revived since 2008, and despite some fluctuations tended to increase in general until 2014. In 2014, as a result of sharply falling oil prices, reduced domestic demands in countries that have oil-based economies led to imports to decline and it has been declining since then. It is expected that increasing bilateral foreign trade with the effects of free trade agreements after 2005 will revitalize after overcoming the economic problems mentioned.

Keywords: Middle East, Foreign Trade, Capital Flows.

GİRİŞ

Türkiye 1980'li yıllardan itibaren dışa açık ekonomi politikası benimseyerek, dünyadaki konjonktürün de etkisiyle özellikle yakın coğrafyadaki ülkelerle ticari faaliyetlere başlamıştır. Bu noktada Avrupa Birliği (AB), gerek coğrafi nedenler, gerekse siyasi ve ekonomik nedenlerle Türkiye dış ticaretinde en önemli ortak haline gelmiştir. Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin gerisinde kalmasının en önemli nedenleri, söz konusu ülkelerin uzmanlaştığı ürün ve sektörlerin yapısı, siyasi karışıklık ve savaşlar, serbest ticaretin önündeki engeller olarak sıralanabilir. Ortadoğu ile ticari ilişkilerin önemi, AB'nin 2008 yılında yaşanan global krizden oldukça etkilenmesi ve birlik içerisindeki ülkelerde daralan talep dolayısıyla Türkiye'nin kendisine alternatif pazar arayışına girmesiyle daha da artmıştır.

Bu çalışmada ele alınan Ortadoğu ülkeleri, Ortadoğu coğrafyasında yer alıp, Kuzey Afrika' ya dahil olmayan ülkeleri kapsamaktadır (Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Filistin, Irak, İran, İsrail, Lübnan, Katar, Kuveyt, Suriye, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün ve Yemen). Bu 14 ülke genel kapsamda dini ve kültürel anlamda birbirlerine yakın olsa da ekonomik bakımdan birbirinden farklı gelişmişlik düzeylerine sahip heterojen ülke konumundadırlar. Milli gelir bakımından önde olmayan bazı ülkelerin kişi başı milli gelirinin yüksek olması bölge ile ilgili dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. Ortadoğu içerisindeki ülkelerin gelir seviyelerinin birbirinden farklı oluşu, dış ticaret konusunda da heterojenliği beraberinde getirmektedir.

1. ORTADOĞU ÜLKELERİ İLE DİŞ TİCARET

2008 yılında yaşanan finansal kriz, başta Amerika olmak üzere, Avrupa ülkelerini ve bu ülkelerle sıkı dış ticaret ilişkisi olan ülkeleri oldukça etkilemiştir. Tuik verilerine göre Türkiye ihracatı içerisinde AB'nin payı, 2008 yılı öncesinde %50'den fazla iken, bu yıldan sonra finansal krizinin etkisiyle azalmaya başlamış, 2012 yılında en düşük seviyeye gerilemiştir. (www.tuik.gov.tr) Yine 2012 yılında Ortadoğu ülkelerinin

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Türkiye' nin ihracatı içerisindeki payı da en yüksek düzeye ulaşmıştır. Ortadoğu' dan yapılan ithalat, diğer bölgelerle kıyaslandığında düşük olsa da yine bu yılda en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Türkiye' den Ortadoğu' ya yapılan ihracat genel olarak ithalata göre daha fazladır. Dolayısıyla Ortadoğu' ya dış ticaretimiz genel anlamda fazla vermektedir. Bu durum Türkiye açısından avantajlı gibi görünse de beraberinde riski de getirmektedir. Nitekim 2014 yılında petrol fiyatlarındaki ani düşüş, petrol üreticisi ve ihracatçısı konumunda olan pek çok Ortadoğu ülkesinin Türkiye' den yaptığı ithalatı olumsuz yönde etkilemiştir. Ortadoğu' ya ihraç edilen ürünlerin katma değeri çok yüksek olmayan tüketim mallarında yoğunlaşmıştır ve Çin ve Hindistan' ın bölgedeki gücünün artması da bir tehlike arz etmektedir. (Çetin, 2014:8)

Ortadoğu ülkelerinin neredeyse hepsini kapsayan İslam İşbirliği Teşkilatı' na Türkiye' nin de üye olması dış ticaretin gelişmesi adına önemlidir. Ancak, birlik içi ticaret, dünyadaki diğer entegrasyon hareketlerine bakıldığında düşük seviyededir ve üye ülkeler özellikle yakıt ürünlerinde birbirlerine bağımlı durumdadır (Öztürk, Sancar, 2016). Türkiye' nin Ortadoğu ile ticaretine bakıldığında 2017 yılında Ortadoğu' dan yapılan ihracatın, toplam ihracatın %22,5' ine, ithalatın ise toplam ithalatın %8,5' una denk geldiği görülmektedir. Bu paylar yıllar itibariyle büyük değişiklikler göstermese de artma eğilimindedir. En yüksek ihracat ve ithalat rakamları ise 2012 yılında gerçekleşmiştir. (www.tuik.gov.tr)

Aşağıdaki tabloda Ortadoğu ülkeleri, Türkiye' nin ihracatında aldıkları paya göre dizilmiş ve 2016 yılı itibariyle Türkiye ile dış ticaret değerleri gösterilmiştir. Buna göre, Türkiye' nin ihracatında en büyük pay Irak' a, ithalatında ise en büyük pay İran' a aittir.

Tablo 1: Türkiye' nin Ortadoğu Ülkeleri ile Dış Ticareti (2016)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
Irak	7.6 milyar \$	836 milyon \$	6.8 milyar \$
BAE	5.4 milyar \$	3.7 milyar \$	1.7 milyar \$
İran	4.9 milyar \$	4.7 milyar \$	266 milyon \$
S.Arabistan	3,1 milyar \$	1.8 milyar \$	1.3 milyar \$
İsrail	2.9 milyar \$	1.3 milyar \$	1.5 milyar \$
Suriye	1.3 milyar \$	65 milyon \$	1.3 milyar \$
Lübnan	734 milyon \$	81.8 milyon \$	653 milyon \$
Ürdün	710 milyon \$	102 milyon \$	608 milyon \$
Yemen	536 milyon \$	21 milyon \$	536 milyon \$
Katar	439 milyon \$	271 milyon \$	168 milyon \$
Kuveyt	431 milyon \$	110 milyon \$	320 milyon \$
Umman	243 milyon \$	49 milyon \$	194 milyon \$
Bahreyn	193 milyon \$	127 milyon \$	65 milyon \$
Filistin	94 milyon \$	3 milyon \$	91 milyon \$

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

İhracat ürünlerimiz genellikle altın, mücevherdir. Ortadoğu ülkeleriyle ticari ilişkilerinde Türkiye' nin Suriye, İsrail, Lübnan, Ürdün ve Filistin ile Serbest Ticaret Anlaşmalarının da önemi vardır. Bu anlaşmalar ile ticaretteki her türlü kısıtlama ve yasak ortadan kaldırılmakta ve dış ticaret hacminde artış sağlanmaktadır. Ayrıca son yıllarda Ortadoğu ülkelerine ihraç edilen pek çok televizyon dizisinin ekonomideki payı da önem arz etmektedir. Nitekim 350 milyon dolarlık toplam dizi ihracatımız içindeki ilk sırayı Ortadoğu ülkeleri almaktadır. Söz konusu dizilerin son beş yılda Ortadoğu' dan gelen turist sayısında %350 artış göstermesinde büyük payı vardır (<http://www.aljazeera.com.tr>). Ayrıca Lübnan, Ürdün, Suriye gibi ülkelere vize uygulamasının kaldırılması ve TRT'nin Arapça yayın yapmasının da Ortadoğu ile ilişkilerde etkili olduğu söylenebilir. (Köse, 2014, 47) Yine de Ortadoğu ile ticaret, potansiyelinin altındadır, bu da işadamlarının önünde değerlendirilmeyi bekleyen bir fırsat olduğunu göstermektedir (Sorhun, 2013). 2012 yılında yapılan bir çalışmaya göre, Ortadoğu' ya ihracatımız %34 daha fazla gerçekleşebilir (Ata, 2012, 281). 2012 yılı itibariyle Türkiye' nin potansiyelinin üzerinde ihracat yaptığı ülkeler sırasıyla BAE, İran, Umman ve Lübnan iken, potansiyelinin altında ihracat yaptığı ülkeler sırasıyla Yemen, Suriye, Kuveyt, Katar ve S.Arabistan' dır (Bayar, 2014, 149-150).

1. ORTADOĞU İLE SERMAYE HAREKETLERİ

Sermaye hareketlerinin bileşenleri doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), net portföy yatırımları ve banka kaynaklı sermaye hareketleridir. Gelişmekte olan ülkelere gelen sermayenin içerisinde doğrudan yabancı yatırımların diğer iki bileşene göre oldukça baskın ve istikrarlı olduğunu söylemek mümkündür (Cengiz, Karacan, 2015: 331). Bu nedenle çalışmamızda sermaye hareketleri DYY ile ifade edilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar, bir ülkede ikamet eden bir girişimcinin bir başka ülkede gerçekleştirdiği uzun

vadeli yatırımlardır (www.unctad.org). Bunlar genellikle çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilir ve ekonomiye katkı sağlar. Dış ticaret ve sermaye hareketleri arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim, DYY' ler ihracat üzerinde etkilidir (Delice, Birol, 2011, Terzi,Pata,2017). Türkiye' de uzun dönemde ithalat artışı DYY artışına, DYY artışı da ihracat artışına neden olmaktadır ve ihracat ve ithalat artışı birlikte DYY artışına neden olmaktadır (Altıntaş, 2009). Ayrıca komşu ülkelerle yapılan ticaret, DYY girişleri üzerinde olumlu etkilidir (Dücan, Akal, 2017). Bir diğer önemli husus, DYY' lerin , ekonomik büyümeye etki ettiğidir (Alagöz v.d., 2008). Bununla beraber terör, savaş, siyasi karışıklıklar, belirsizlik gibi olumsuz faktörler ise DYY azalışına sebep olmaktadır. Suudi Arabistan, Türkiye ve Mısır üzerine yapılan bir araştırma bu ülkelerdeki terör olaylarının yatırımcının yatırımını iptal etmesiyle sonuçlandığını ortaya koymuştur (Altay, v.d., 2013, 278).

2008 yılında tüm dünyayı etkileyen finansal kriz, ABD'den Türkiye' ye gelen doğrudan yabancı sermayenin hızla çıkmasına neden olmuştur. Avrupa ve Amerika'dan gelen yabancı sermayenin sayısında bir azalma yaşanırken, özellikle Körfez ülkeleri başta olmak üzere Asya, Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin doğrudan yatırımları artmıştır (Büyükkakın, Bilal, 2016)

2016 yılı itibariyle Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların %63'ü AB' den, %17'si Ortadoğu'dan yapılmaktadır. (www.merkezbankasi.gov.tr).

Tablo 2'de Türkiye' ye yatırım yapan 12 Ortadoğu ülkesinin 2000-2016 yılları arasındaki yatırım miktarları yer almaktadır. Bu tablo ülkeler bazında dış ticaret ve sermaye hareketleri başlığı altında ele alınacaktır.

Tablo 2: Ortadoğu Ülkelerinin Türkiye' Deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon \$)

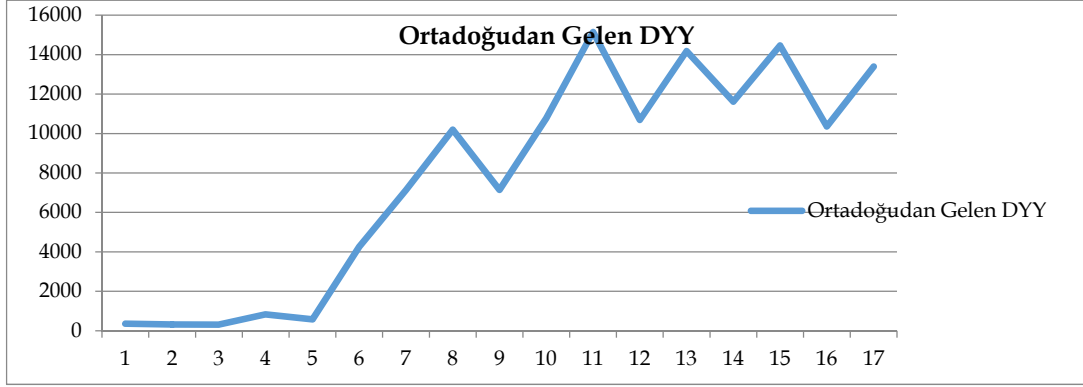
Yıllar	İran	İsrail	Bahreyn	BAE	Irak	Katar	Suu.A	Yemen	Lübnan	Suriye	Ürdün	Kuveyt
2000	35	1	4	1	0	0	193	0	19	0	0	99
2001	33	33	1	0	0	0	142	0	12	0	1	97
2002	18	49	13	0	1	1	135	0	16	0	1	78
2003	37	39	185	4	1	2	346	0	32	1	2	179
2004	23	19	112	4	1	0	247	0	17	0	0	153
2005	30	11	228	3154	3	0	498	0	31	1	0	309
2006	73	203	294	5449	1	1	717	0	36	1	4	356
2007	258	386	1073	6289	1	0	1248	0	128	1	100	708
2008	120	246	323	4460	31	468	991	0	75	1	64	365
2009	107	769	507	5950	104	378	1969	0	159	0	115	709
2010	197	997	581	8333	2	515	2671	0	392	5	146	1309
2011	197	427	556	7233	6	59	1123	0	185	1	87	814
2012	297	659	740	7811	8	80	1901	0	693	3	125	1862
2013	227	723	824	5924	14	323	1387	0	814	7	98	1272
2014	240	792	1110	6847	13	778	1811	0	909	17	143	1800
2015	192	840	960	4573	9	715	1239	1	528	31	104	1162
2016	177	776	825	3730	9	4934	1042	1	739	39	82	1038

Kaynak: www.tcmb.org

Şekil 1'de yukarıdaki tablodan hareketle Türkiye' ye doğrudan yabancı yatırım yapan 12 Ortadoğu ülkesinin toplam yatırımlarının yıllar itibariyle değişimi yer almaktadır. Buna göre 2005 yılına kadar toplam 1 milyar dolar civarında olan yabancı yatırımlar, bu dönemden itibaren hızla artmaya başlamış, 2008-2009 krizinden sonra yeniden toparlanarak dalgalı ama yüksek bir seviye göstermiştir.

Şekil 1: Ortadoğu'dan Türkiye'ye Gelen DYY'ların Yıllara Göre Değişimi

Şekil 1: Ortadoğu' dan Türkiye' ye Gelen DYY ların Yıllara Göre Değişimi

Kaynak:www.tcmb.gov.tr verilerinden oluşturulmuştur.

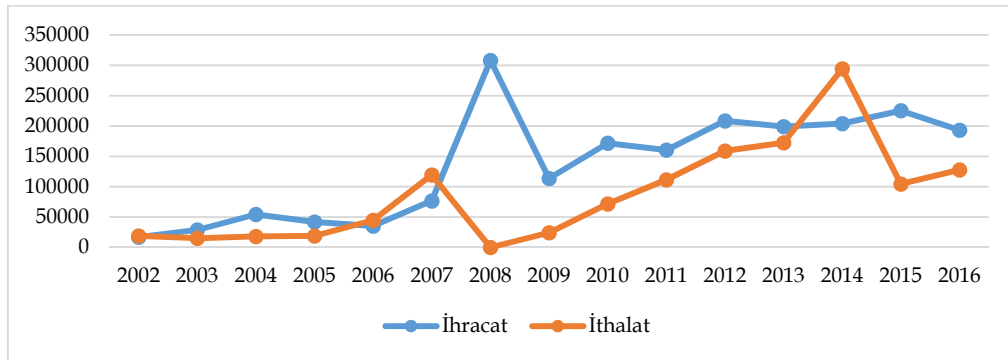
3. ÜLKELER BAZINDA ORTADOĞU İLE DIŞ TİCARET VE SERMAYE HAREKETLERİ

3.1. BAHREYN

1971 yılına kadar İngiltere'nin himayesinde olan Bahreyn 1,3 milyonluk küçük bir nüfusa, 31 milyar \$ milli gelire ve 50,704 \$ lık kişi başına milli gelire sahiptir (www.ekonomi.gov.tr) Ülkenin petrolden elde ettiği gelir, ihracat gelirlerinin %60 ını oluşturmaktadır. Bu ülke ekonomisinin petrol fiyatları ve dolayısıyla üretiminden etkilenmesine neden olmaktadır.

Bahreyn'in 2016 yılında toplam ithalatı 8,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun içinde Türkiye'nin payı %2,2' dir. İthalat içerisinde en büyük payı Suudi Arabistan, ABD, Çin, Japonya, Birleşik Krallık, Hindistan, Almanya, İsviçre ve İtalya almaktadır. Bahreyn, Amerika Birleşik Devletleri ile 2006 yılında Serbest Ticaret Anlaşması imzalayan ilke körfez ülkesidir. İhracat ise aynı yıl 2016 yılı için 6,2 milyar olarak ölçülmüş, bunun %2 si Türkiye' ye gerçekleştirilmiştir. İhracatta en büyük payı alan ülkeler S.Arabistan, ABD, Etopya ve Hindistan' dır. En çok ithalat yaptığı ürünler otomobil, vagon, gemi gibi araçlardır. İhracatının çoğunluğunu ise petrol yağları ve alüminyum oluşturmaktadır.

Şekil 2: Bahreyn-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2'de Bahreyn-Türkiye dış ticareti yer almaktadır. Yıllar itibariyle Türkiye'nin ihracatı genel olarak artma eğiliminde olup, 2008 yılında 193 milyon dolarla en üst düzeyine ulaşmıştır. Bahreyn'den yapılan ithalat ise genel olarak ihracatın altında seyretmiş, sadece 2007 ve 2014 yıllarında Bahreyn'e olan dış ticaretimiz açık vermiştir. 2016 verilerine göre Bahreyn'in Türkiye'ye ihracatı 127.780 dolar, ithalatı ise 193.283 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bahreyn'e ihraç edilen ürünlerin %36 sını tütün ürünleri, %6'sını ise demir-çelik ürünleri oluşturmaktadır. İthal edilen ürünler içerisinde ise işlenmemiş alüminyum, gübreler, petrol yağları gibi ürünler yer almaktadır. Şekil 1'de Bahreyn'den yapılan ithalatın 2014 yılına kadar arttığı, 2015 yılında ciddi bir şekilde düştüğü görülmektedir. İhracatımız ise 2012 yılında azalma eğilimine girmiştir. Nitekim Bahreyn, Arap baharının ihracatımızın olumsuz etkilendiği bir ülkedir (Şahin, Şahin, 2014, 187).

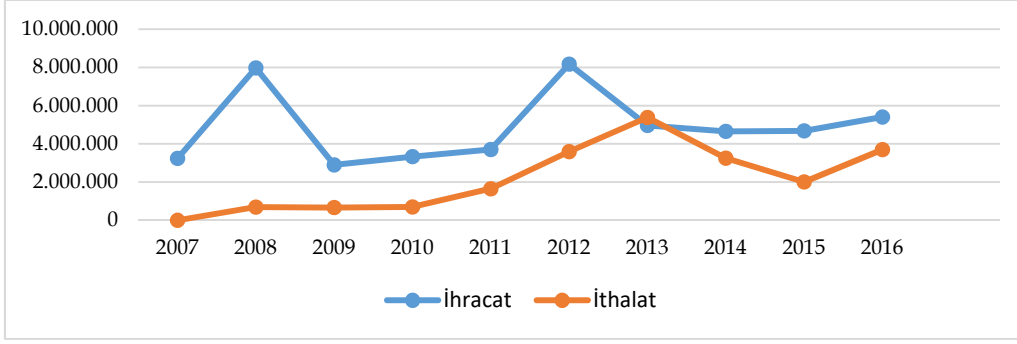

Bahreyn Merkez Bankası verilerine göre dorudan yabancı yatırım stoku 18,9 milyar dolardır.. Bahreyn' de özellikle son dönemde Türk müteahhitlerin toplu konut inşaatına başlamaları iki ülke arasında ekonomik ilişkiler açısından önem teşkil etmektedir. Bahreyn' den Türkiye' ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar 2007 yılında çok yüksek bir ivme yakalamış, bu dönemden sonra global krizin etkisiyle düşüşe geçiş, 2014 yılında yeniden en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Özellikle Albaraka Türk Bankası, dünyadaki diğer şubelerinin içerisinde en yüksek kar payı kazandırmaktadır.

3.2. BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ

325 milyar \$ milli gelire, 35,236 dolar kişi başı milli gelire sahip olan BAE' nin nüfusu 9,2 milyondur (www.ekonomi.gov.tr) Yedi emirlikten oluşan ülkede özellikle turizm, finans ve ticarete Dubai ülke ekonomisine yön vermektedir. Petrol ihracatının neredeyse tamamını Asya-Pasifik ülkelerine yapmaktadır. Ayrıca dünyanın en büyük hidrokarbon üreticilerinden biridir. Dış ticarete sürekli fazla veren BAE, 2008 mali krizinden ve 2014 petrol fiyatlarındaki düşüşten etkilenmiş, dış ticaret fazlasında ciddi azalmalar meydana gelmiştir. 333 milyar dolar ihracat, 287 milyar \$ lık ithalatı vardır. İhracatındaki en önemli ülkeler; Hindistan, Japonya, İsviçre ve Umman' dır. İthalat pazarındaysa en büyük tedarikçileri Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Hindistan' dır. Başlıca ihraç kalemleri hidrokarbon (petrol, petrol ürünleri, doğalgaz) ve mücevherattır. İthalatta ise makineler, kıymetli taşlar ve motorlu taşıtlar önde gelmektedir.

Şekil 3: BAE-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Şekil 3'te Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye arasındaki dış ticaret yer almaktadır. Buna göre, yıllar itibariyle Türkiye' nin yaptığı ihracat ithalatın her zaman üzerinde seyretmiş, 2013 yılında ise ihracatta keskin bir düşüş ve ithalatta hızlı yükselişle ithalat, ihracatı geçmiştir. Bunda uluslararası piyasalardaki dalgalanmalar etkili olmuştur. Türkiye' nin BAE' ne ihracatının ithalatının üzerinde seyretmesinin en önemli nedeni ise bu ülkeden petrol ve petrol ürünleri ithal etmemesidir. Nitekim 2016 yılında Türkiye' nin Birleşik Arap Emirlikleri' nden ithal ettiği ürünler 3.701.152 \$ olup, bunun %85' ni işlenmemiş altın oluşturmaktadır. Türkiye' nin Birleşik Arap Emirlikleri' ne yaptığı ihracatın ise yarısından fazlasını işlenmemiş altın ve mücevherat oluşturmaktadır. Elektrik, mobilya, binek otomobilinde önceki yıllara oranla ciddi bir ihracat artışı olmuştur.

BAE içindeki serbest pazarlar yatırımcı için cazip olmakla beraber, ülkedeki alüminyum, doğal gaz ve petro-kimya sektöründeki büyük firmaların çoğunluğu Suudi Arabistan ve Kuveyt kökenlidir. Birleşik Arap Emirlikleri ile Türkiye arasındaki doğrudan yabancı yatırımlar 2005 yılından sonra hız kazanmış, 2010 yılında 8,3 milyar dolara ulaşmıştır. Ortadoğu ülkeleri içerisinde en fazla DYY çektiğimiz ülke olan BAE ile özellikle turizm, enerji ve inşaat sektörlerinde yatırımlar gerçekleşmiştir. Türkiye' ye gelen yatırımların 2014 yılından sonra azalması da dikkat çekmektedir.

3.3. FİLİSTİN

13,5 milyar \$ milli geliri, 5 milyona yakın nüfusu, 2.755 dolar kişi başına düşen milli geliri olan Filistin' de halk İsrail ile yaşanan siyasi krizler nedeniyle büyük bir yoksulluk içerisinde. Özellikle İsrail' in 2007 yılında başkent Gazze' ye her türlü mal akışını kısıtlaması ve 2008 yılında yaptığı bombalı saldırılar, Filistin' de büyük tahribatlara yol açmıştır. Yurtdışından gelen bağışlar ve saldırılardaki hafiflemeler neticesinde 2011 yılında ekonomi toparlanmaya başlamış ve büyümede önemli artışlar sergilenmiştir. Bu yıldan itibaren ihracatta sürekli artış meydana gelmiştir. Filistin, topraklarından dolayı en fazla ithalatını İsrail ile gerçekleştirmiştir. İkinci sırada ise Türkiye yer almaktadır. İhracatta %84 pay ile İsrail yer alırken, onu Ürdün, BAE ve Suudi Arabistan takip etmektedir. Filistin' in ithalat yaptığı ürünlerin başında binek otomobilleri, sığır eti, ilaç, bisküvi gelmektedir. İhracatta ise zeytinyağı, hurma ve doğal taşlar ilk

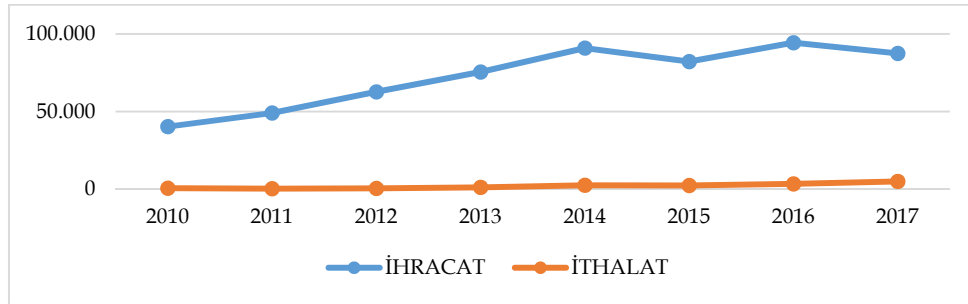

sıralardadır. Dış ticaret açığı oldukça fazla olan Filistin'in 2015 ihracat rakamı 957 milyon \$ iken, ithalatı 5,2 milyar dolardır.

Şekil 4'e bakıldığında Türkiye' nin Filistin' e yaptığı ihracatın bu ülkeden yaptığı ithalatın oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Türkiye' nin Filistin'e yaptığı ihracat 2010-2016 döneminde daha fazla artmış, ithalat ise altı kat daha artmasına rağmen oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Türkiye, Filistin en çok ithalatı İsrail' dan sonra Türkiye' den gerçekleştirmektedir.

Türkiye'nin Filistin'e ihracatı ikili ticaret hacminin %97'sini oluşturmaktadır. Bunun en temel nedeni Filistin' in iç karışıklıklar nedeniyle üretim kapasitesinin oldukça kısıtlı olmasıdır. İthalatın %98'ini hurma oluşturmakta, ihracatın en önemli kalemini ise ekmek, kek, pasta, bisküvi gibi gıda maddeleri oluşturmaktadır. 2014 yılında Türkiye-İran arasında yapılan Tercihli Ticaret Anlaşması'nın da ticarete etkisi olmuştur. Özellikle son yıllarda Türkiye' nin İran' dan daha fazla miktarda enerji ithal ediyor olması ticareti dengelemektedir (Künü, Hopoğlu, 2015, 114).

Şekil 4: Filistin-Türkiye Dış Ticareti

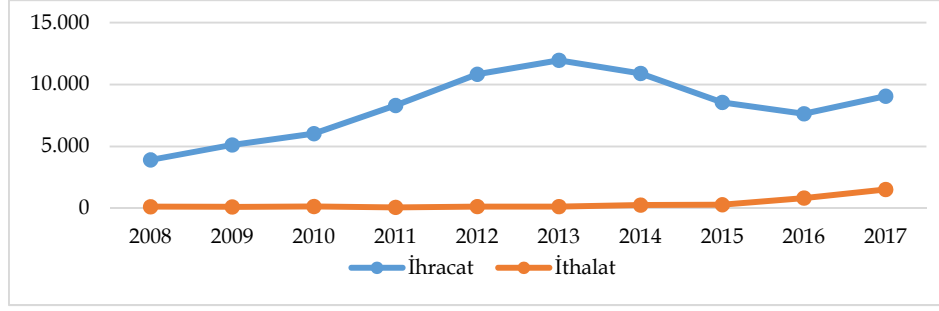
Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Filistin, içinde bulunduğu istikrarsızlık durumundan ötürü Türkiye'ye doğrudan yatırım yapamamakta, ve yabancı yatırım çekememektedir. Ancak Filistin' de sanayi bölgeleri yapılanmış ve işletmesi Türk şirketine verilmiştir. Türkiye 10 milyon dolarlık hibe ile Filistin'in kalkınması yolunda yardımda bulunmuştur.

3.4. IRAK

Milli geliri 192,6 milyar \$, nüfusu 38 milyon, kişi başına düşen milli geliri 4958 dolar olan Irak, yaşanan siyasi problemler nedeniyle üretim, istihdam, özel sektörün ekonomiye katılımı konularında sıkıntılar yaşamaktadır. İhracat gelirlerinin neredeyse tamamı petrole dayalı olan Irak, 2014 yılına kadar dış ticaret fazlası vermiş, ancak bu yıldan itibaren petrol fiyatlarındaki ciddi düşüş karşısında ciddi gelir kaybına uğramıştır. İç talepteki daralma da ithalatı azaltmış, böylelikle Irak' ın dış ticaret hacmi hem ihracat hem de ithalat bazında neredeyse yarı yarıya gerilemiştir. İhracat gerçekleştirirken, en fazla Çin, Türkiye, BAE'ne ithalat gerçekleştirmektedir. 2016 yılında Irak'ın toplam ithalatı 28.800 \$, ihracatı ise 47.653 \$ olarak gerçekleşmiştir. Irak, en çok Çin, Hindistan, ABD'dir. Başlıca ihraç ürünleri ham petrol ve altındır. Başlıca ithal ürünler ise petrol yağları ve ilaçlardır. Türkiye Irak'ın ithalatında ikinci sırada yer alırken, Irak da Türkiye' nin ihracat pazarında Almanya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Ancak bu sıralama DEAŞ 2014'e Musul' u ele geçirene kadar devam etmiştir. Irak' a ihracatımız %10'ların üzerinde artmış olsa da bu süreçten sonra azalmaya başlamıştır ve şuan ihracatımızda %5,8'lik bir payla Irak 4. sırada yer almaktadır. 2016 yılından sonra artmaya başlamıştır.

Şekil 5: Irak-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Şekil 5'ten de izlenebileceği gibi Türkiye'nin Irak'a gerçekleştirdiği ihracat, Irak'tan gerçekleştirdiği ithalatın oldukça üzerindedir. Bunun temel nedeni petrol ve petrol ürünleri ithalatımızın Irak ile sınırlı olarak gerçekleştirilmesidir. Ancak 2014 yılında gerileyen petrol fiyatları Irak'ın gelirlerini düşürdüğü için ihracat rakamlarımız bu yıldan sonra hızla düşmüş, 2016 yılından sonra yeniden artmaya başlamıştır.

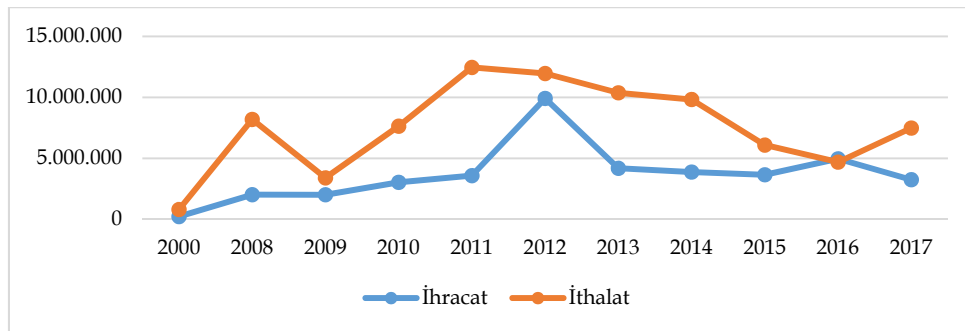
Türkiye'nin Irak'a ihraç ettiği başlıca ürünler mücevherat, altın, buğday unu, tavuk eti gibi ürünlerdir. Irak'tan gerçekleşen ithalatımız 1.528 milyon dolardır. İthalattaki başlıca ürünlerin %90'ını ise altın oluşturmaktadır.

Irak'tan Türkiye'ye gelen yatırımlara bakıldığında 2009 yılında 100 milyon doları geçtiği, ancak diğer yıllarda genel olarak düşük seyrettiği görülmektedir.

3.5. İRAN

409 milyar \$'lık milli gelire sahip olan İran'ın nüfusu 80 milyon olduğu için kişi başı milli gelir ancak 5.026 \$'dır. İran, net petrol ihracatçısı olduğu için 2014 yılındaki petrol fiyatları düşüşünden oldukça etkilenmiştir. Dış ticaretinde en büyük payı %34 ile Çin almaktadır. 2016 rakamlarına göre toplam ithalat 46,2 milyar \$, ihracat 46 milyar \$'dır. En çok ithalat yaptığı ülkeler Çin, Türkiye, G.Kore ve Almanya'dır. En çok ihracat yaptığı ülkeler ise Çin, Hindistan, Türkiye ve G.Kore'dir. İran'ın başlıca ihraç ürünleri; ham petrol ve petrol yağlarıdır. İthalatta öne çıkan ürünler ise, binek otomobilleri ve altındır. İthalatta Çin'den sonra ikinci sırayı Türkiye almaktadır. İhracatında ise Türkiye Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye ile İran arasındaki ticaret 2012 yılından beri düşme trendindedir. 2017 yılında ihracat 3,2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İthalat ise ihracata göre çok daha yüksek oranla artarak 7,4 milyar dolar olmuş ve böylelikle dış ticaret açığı 4,2 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Yıllar itibarıyla Irak'tan yapılan ithalat, bu ülkeye ihracatın üzerinde seyretmiş, 2016 yılından sonra durum değişmiştir. İhraç malları tek bir sektöre ya da ürüne dayanmamakta, çok çeşitlilik göstermektedir. İthal mallarında ise önde gelen ürünler kimyasallar, işlenmemiş çinko ve alüminyumdur. Türkiye, İran'dan yaklaşık 10 milyar metreküp gaz ithal etmektedir. İran'la Tercihli Ticaret Anlaşmasının imzalanmasının ticarete katkısı olacağı düşünülmektedir. 2018 Kasım ayında ABD tarafından İran'a karşı yürürlüğe konan ambargo, Cumhurbaşkanımızın açıklamasına göre Türkiye İran ticaretini etkilemeyecektir.

Şekil 6: İran-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

İran, 2016 yılında 3,3 milyar dolarlık DYY çekmiş ve böylelikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin dördüncü ülkesi konumuna gelmiştir. Ucuz işgücü ve bol doğal kaynaklarıyla İran, yatırımcıları cezbetse de ülkedeki bürokratik sürecin uzunluğu, yabancı sermaye yasağının yakın tarihte kaldırılması gibi faktörler DYY girişlerinin son bir iki yılda artmasına imkan verebilmiştir. Nitekim 2016 yılı itibariyle bir önceki yıla nispeten %500'ü geçen bir artışla 3 milyar dolarlık altmışa yakın proje başta Almanya ve İspanya olmak üzere, Türkiye, BAE, İngiltere, İrlanda gibi ülkelerden gelen yatırımcılar tarafından uygulanmıştır. (Saygın, 2018, 71)

3.6 İSRAİL

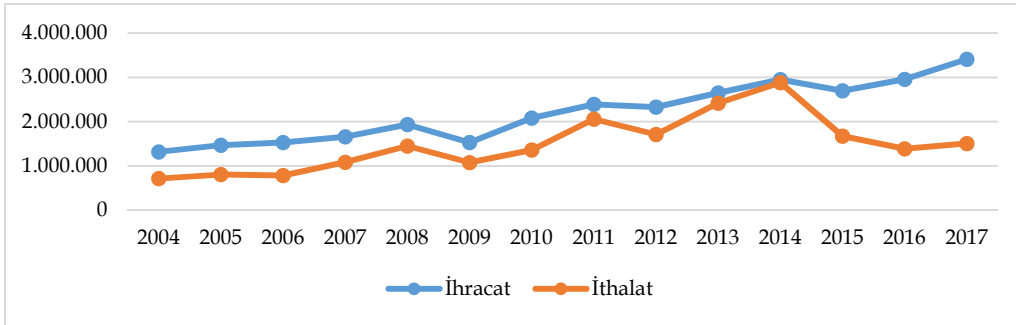
306 milyar \$ milli geliri, 8,3 milyonluk nüfusu ve 33.495 \$'lık kişi başı milli geliri ile İsrail, ihracata dayalı büyümeye sahiptir. Yüksek teknoloji gerektiren ürünlerin üretimine ve Ar-Ge harcamalarına en önem veren Ortadoğu ülkesidir. Ortadoğu içerisinde yer alan ancak gerek siyasi, gerek dini ve gerekse ekonomik anlamda diğer Ortadoğu ülkelerinden farklılık gösteren İsrail' in en büyük ticari ortağı ABD ve Avrupa'dır. Arap ülkelerinin İsrail' e uyguladığı boykot kalkınca İsrail' in dış ticaret pazarındaki ülke sayısı da artmıştır. Ülkenin ihracatında en fazla elmas ürünleri pay almaktadır. Ayrıca ilaçlar, elektronik cihazlar da önemli bir paya sahiptir. İthalatta ise yine elmaslar başta olmak üzere binek otomobilleri ve ham petrol ağırlıklı pay almaktadır. İsrail, Ortadoğu içerisinde endüstri içi ticaretin en yoğun yapıldığı ülkedir (Çeştepe, 2012, 33).

Türkiye, İsrail'in ihracatında en büyük paya sahip ilk on ülke içerisinde yer almamakla birlikte, ithalatı içerisinde ilk ondadır. 1997 yılında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşmasının etkisiyle 2000'de 1 milyar dolar olan dış ticaret hacmimiz 2014' te 5,8 milyar dolara çıkmıştır. 2017' de ihracatımız 3,4 milyar dolar, ithalatımız ise 1,5 milyar dolar olarak dış ticaret hacmimizi 4,9 milyar dolara yükseltmiştir. Her iki ülkenin OECD üyesi olması birbirlerine ambargo uygulayamaması anlamına geldiğinden ekonomik ilişkiler kuvvetlidir. Ayrıca Türkiye' nin %35 oranında İsrail menşeli girdi kullanmasının ABD'ye ihracatında vergiden muaf tutulması koşulu da ticari ilişkileri etkilemektedir (Can, Mercan, 2014, 39)

Şekil 7'de görüldüğü üzere, Türkiye' nin İsrail' e ihracatı bu ülkeye ithalatından fazladır ve ithalat ihracat ilişkisi yıllar itibariyle paralellik göstermektedir. Ancak, 2014 yılından sonra ihracat ve ithalat arasındaki fark daha bariz bir şekilde çarpılmaktadır.

İsrail ile ihracatımızda en önemli ürünler binek otomobilleri, demir çelik ürünleri izole edilmiş kablo ve teller gibi ürünlerdir. İthalatta ise en büyük payı petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar oluşturmaktadır. Bunun yanında Türkiye' nin İsrail'den ithalatında yüksek teknoloji gerektiren savunma sanayi ürünleri, demir-çelik gibi ürünler de büyük pay almaktadır.

Şekil 7: İsrail-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2'ye bakıldığında yıllar itibariyle İsrail' den Türkiye' ye yapılan DYY girişlerinin arttığı görülmektedir. Özellikle 2008 krizinden sonra Avrupa ve ABD' nin krizden oldukça fazla etkilenmesi DYY girişlerinin daha çok Ortadoğu ülkeleri kaynaklı olduğunu göstermektedir. Türkiye-İsrail Türkiye-İsrail İş konseyi verilerine göre 900 İsrail şirketi ya bizzat kendileri, ya da Türk ortaklarla iş yapmaktadır (Can, Mercan, 2014, 39). Ayrıca 2005 yılında İsrail'in bankacılık sektörünün en başlarında gelen Bank Hapoalim Türk yatırım bankalarından C Bank' ın hisselerinin yarısından fazlasını alarak Türk pazarına girmiştir. (www.cnnturk.com.tr)

3.7. KATAR

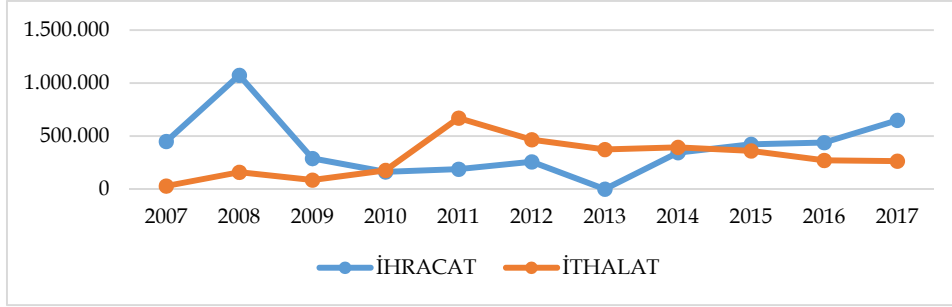
Milli geliri 166 milyar \$, nüfusu 2,7 milyon ve kişi başına düşen milli geliri 124.927 dolar olan Katar, bölgede en iyi ekonomik performans gösteren ülkedir. Dış ticarete fazla veren Katar' ın toplam ihracatında doğal gaz ihracatının payı %40'a ulaşmış durumdadır. İhracat rakamı 57,3 milyar \$, ithalat rakamı ise 32 milyar \$' dır. İhracatında en önemli ülkeler Japonya, Güney Kore ve Hindistan'dır. Bu ülkelere en çok petrol

gazları ve diğer hidrokarbonlar ihraç etmektedir. İthalatında ise en büyük pay ABD' ye ait olup, onu Çin ve Almanya takip etmektedir. Türkiye, Katar dış ticaretinde Katar' ın ithalat yaptığı ülkeler içerisinde 13.sırada olup, değerlendirilmesi gereken bir Pazar niteliği taşımaktadır. Türkiye Ekonomi Bakanlığı Katar' ı 2016-2017 döneminde öncelikli ülkelerden biri olarak belirlemiştir.

2010-2011 yıllarında Türkiye Katar' a yönelik olarak ithalat fazlası vermeye başlamıştır. Suudi Arabistan'ın Katar'a yönelik olarak ambargo uygulaması da Katar'ı ihracat konusunda Türkiye' ye yöneltmiştir. Katar'ın 2017 yılında toplam ihracatımız içindeki payı %0,3 olup 48.sırada yer almaktadır. İhracat mallarımız çeşitlilik göstermekte, inşaat malzemeleri, ev tekstili, mobilya ve gıda ürünleri başı çekmektedir. İthalatımızda ise işlenmemiş alüminyum, kimyasal maddeler ve plastik yer almaktadır.

Şekil 8: Katar-Türkiye Dış Ticareti

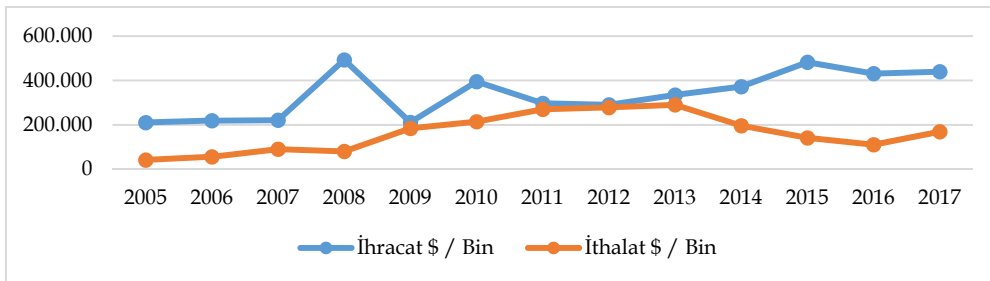
Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Katar, Ortadoğu ülkeleri içerisinde en fazla Türkiye' ye yatırım yapan ülkedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2016 yılında 4,9 milyar dolara ulaşmıştır. Kişi başına düşen milli gelir olarak da en önde gelen Ortadoğu ülkesi olan Katar, 2008 yılından itibaren Türkiye' ye yatırım yapmaya başlamış, 2016 yılında bir önceki yıla göre neredeyse 7 kat daha fazla yatırım yapmıştır. Al-Jazeera medya-yayıncılık, Alman, Arma gibi şirketler önemli yatırımlar yapmışlardır. Ayrıca alternatif Bank, 2013 yılında Katar sermayeli Commercial Bank'a satılmış, Finansbank da 2006 yılında Katar Milli Bankası' a devredilmiştir (Bora, Arslan, 2017, 12).

3.8. KUVEYT

Milli geliri 109 milyar \$, nüfusu 4,2 milyon, kişi başına düşen milli geliri 71,887 dolar olan Kuveyt ekonomisi ağırlıklı olarak petrole dayanmaktadır. Dolayısıyla 2014 yılında petrol fiyatlarının düşmeye başlamasıyla ekonomi oldukça etkilenmiş, dış ticaret fazlasında azalmalar meydana gelmiştir. İhracatı 46,2 milyar \$ olan Kuveyt hangi ürünü nereye ne fiyata sattığını belirtmek istememekte ve bilinmeyen ülkeler başlığı ile bilgi vermektedir. Ancak ihracatında S.Arabistan, BAE, Çin ve Hindistan' ın önde yer aldığı tahmin edilmektedir. İhracatında ağırlıklı olarak ham petrol, petrol yağları ve petrol gazları yer almaktadır. İthalat rakamı 30,8 milyar \$ olan Kuveyt' in en çok ithalat yaptığı ülkeler Çin, ABD ve BAE' dir. İthalatında binek otomobiller, telefon cihazları ve ilaçlar önemli yer tutmaktadır.

Şekil 9: Kuveyt-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

2005-2017 yılları arasında ihracatımız 210 milyon dolar olmuş, sürekli iniş ve çıkışlarla 440 milyon dolara yükselmiştir. Petrol fiyatlarının değişkenlik göstermesi ithalatın petrole dayalı olmasından dolayı ithalatımızın sürekli değişkenlik göstermesine sebep olmaktadır. 2017'de Kuveyt' e ihracatımız %10, 6,

ithalatımız ise %22 oranında düşmüştür. Bölgedeki siyasi istikrarsızlık, Suriye ve Irak'taki karışıklıkların devam etmesi de olumsuz etki yaratmaktadır (www.ekonomi.gov.tr)

Kuveyt'e ihraç edilen ürünlerin başında halılar ve yer kaplamaları, demir-çelik, konfeksiyon ürünleri yer almaktadır. Sınırlı olan ithalat ise çoğunlukla asiklik alkoller gibi kimyasal maddelerden oluşmaktadır.

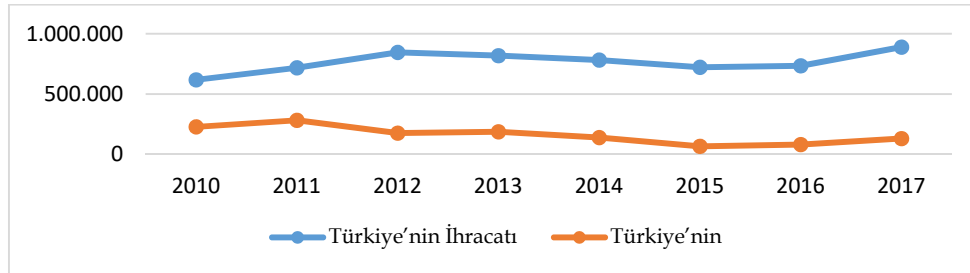
2012 tarihinde Eurobank Tekfen Bankası %99,7 hisseyle Kuveyt' e bağlı Burgan Bank'a devredilmiştir (Bora, Arslan, 2017, 13). 1 milyar doları aşkın doğrudan yabancı sermaye girişiyle Türkiye' nin yabancı sermaye portföyünde Ortadoğu' nun dördüncü ülkesidir.

3.9. LÜBNAN

Milli geliri 50 milyar dolar olsa da nüfusu 6 milyon civarında olduğu için kişi başı milli gelirden 11.647 doları yakalayan Lübnan, iç karışıklık nedeniyle potansiyelinin altında bir ekonomik performans sergilemektedir. Özel sektöre yapılan teşvikler sayesinde ekonomide özel sektörün büyüklüğü önem taşımaktadır. Gayrimenkul sektöründe Arap ülkeleri vatandaşlarına sağlanan kolaylıklar bu ülkelerden yıllar süren para akışına sebep olmuştur. Ancak petrol fiyatlarındaki gerileme bu ülkelerin alım gücünü düşürdüğü için Lübnan ekonomisini de oldukça etkilemiştir. Ortadoğu ülkesi olmasına rağmen Lübnan petrol ihracatçısı değil, ithalatçısı konumundadır ve ihracatında en önemli ürünler mücevher, metal ve kimyasallardır. Toplam ithalatı 18,7 milyar dolar, toplam ihracatı ise 2,9 milyar \$'dır. Doğal hidrokarbon kaynaklarına sahip olmayışı, elektriğini ithal ettiği petrolden karşılaması nedeniyle ekonomiye yük olmaktadır (Kaymakçı, 2012, 228). İthalatında en önemli ürünler petrol yağları, otomobil ve ilaçtır. İhracatında en önemli ülkeler Güney Afrika ve Suudi Arabistan iken, ithalatında Çin, İtalya ve ABD'dir.

2006 yılında Lübnan-İsrail Savaşı' nın ardından Türkiye' nin Lübnan' a yardımları, 2010 yılında iki ülke arasındaki vize uygulamasının kaldırılması, yine aynı tarihte Türkiye-Lübnan-Ürdün ve Suriye arasında Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi kurulması ve söz konusu ülkeler arasında mal ve işgücünün serbest dolaşımını öngören serbest ticaret alanının oluşturulması iki ülke arasındaki ilişkileri pekiştirmiştir (www.mfa.gov.tr). Ancak bu konsey Suriye' deki savaş ile birlikte faaliyetlerini durdurmuştur.

Şekil 10: Lübnan-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Şekil 10'da Türkiye-Lübnan dış ticaretinin seyri yer almaktadır. Buna göre Lübnan'ın Türkiye'den ithalatı ihracatına göre daha fazladır. Hatta, Türkiye Lübnan' ın en çok ithalat yaptığı ilk on ülke arasında yer almaktadır. Lübnan' a olan ihracatımızda birinci sırada 61 milyon dolarla mücevher, ikinci sırada 36 milyon dolarla pastacılık ürünleri, ve üçüncü sırada 24 milyon dolarla balıklar bulunmaktadır. Türkiye' nin Lübnan' dan olan ithalatının ise %75'inden daha fazlasını hurda demir teşkil etmektedir. Dış ticaretimizin 2011 yılında düşmesinin en önemli nedeni ise bölgesel ve küresel ekonomik krizlerdir.

Lübnan, Arap baharından oldukça olumsuz etkilenmiş bir ülkedir (Şahin, Şahin, 2014, 187). Lübnan'dan Türkiye' ye gelen DYY, özellikle 2012 yılından itibaren önem kazanmıştır. 2012 yılında Lübnan'ın en büyük banka grubuna ait Odeabank, 2012 yılında Türkiye' de faaliyete geçmiştir (Bora, Arslan, 2017, 15)

3.10. SURİYE

28,8 milyar \$ ile küçük bir ekonomiye sahip Suriye' nin nüfusu 18,5 milyon, kişi başı milli geliri 4,111 dolardır. Suriye, serbest piyasa ekonomisine 2000 yılından itibaren geçmiştir ve ekonomi için en büyük gelir kaynağı, petrol, dış yardımlar, işçi dövizleri gelirleridir. İhracatı 811 milyon dolardır ve bunun çoğunluğunu tarım ürünleri oluşturmaktadır. Daha önce petrol ihracatında iyi bir konumda olan Suriye, ambargo ve

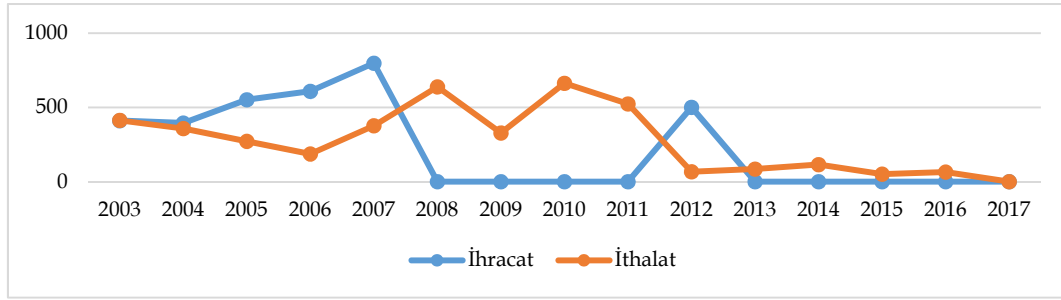

güvenlik sorunları nedeniyle bu avantajını kaybetmiştir (www.ekonomi.gov.tr) . Tekstil ihracatı da iç savaş nedeniyle oldukça düşmüştür. İhracatta öne çıkan ülkeler Lübnan, Mısır, S.Arabistan ve Türkiye' dir.

2007'de Serbest Ticaret Antlaşması imzalanması sonrası ikili ticaret artsa da 2011 yılında Suriye'ye karşı Amerika ve Avrupa' nın tavrı sonrası Türkiye bazı yaptırımlar uygulamıştır. Türkiye' nin Suriye Merkez Bankası ile ilişkileri durdurması, Suriye hükümetinin Türkiye'deki finansal mal varlıklarını durdurması gibi kararların üzerine Türkiye, Serbest Ticaret Antlaşması'nı askıya almış, Suriye'den geçişlerde ek gümrük harcı almaya başlamıştır ve bu durum halen devam etmektedir. Dolayısıyla Suriye ile ticaret 2008-2010 yılları arasında en üst seviyeye ulaşmış, 2011' in son çeyreğinde ihracat %51,8, ithalat %57,3 oranında daralmıştır. 2012' de neredeyse durma noktasına gelmiştir.

Türkiye, Suriye' ye en çok ayçiçeği, pamuk tohumu yağı gibi ürünler ihraç ederken en çok pamuk ve pamuk ipliği ithal etmiştir.

Şekil 11: Suriye-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Tablo 4'ten izlenebileceği gibi Suriye'den Türkiye'ye yapılan yatırımlar 2014 yılına kadar yok denecek kadar azdır. Ancak bu seneden sonra 30 milyon dolarlar seviyesine gelebilmiştir. Türkiye ekonomisi, Suriye Savaşı'nda 3 milyondan fazla mültecinin ülkeye gelmesi ve terör olaylarının artması neticesinde oldukça etkilenmiş, doğrudan yabancı yatırım seviyesinde bir azalış meydana gelmiştir (Isıksal, Jaleli, 2017).

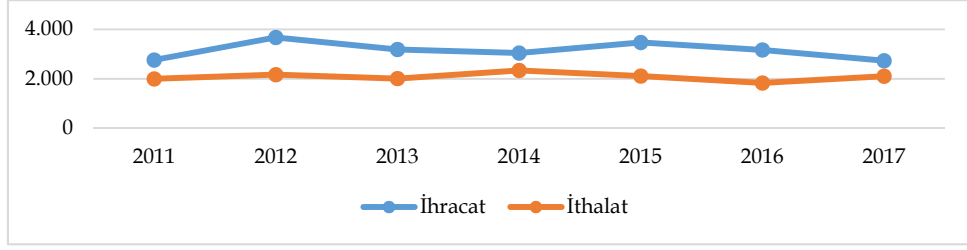
3.11. SUUDİ ARABİSTAN

32,4 milyon nüfuslu ve 20,657 \$ kişi başı milli geliri S.Arabistan asıl olarak petrol ihracatçısı bir ülkedir. Ortadoğu içerisinde en büyük ekonomi olan Arabistan' ın milli geliri 678 milyar dolardır. Toplam ihracatı 207,6 milyar dolardır ve en çok ihracat yaptığı ülkeler BAE, Çin ve Hindistan' dır. İhracatında ham petrol ve petrol yağları ağırlıklı olduğu için ekonomisi petrol fiyatlarından oldukça etkilenmektedir. Nitekim 2014 yılında petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda S.Arabistan, büyük mali açıklara ve döviz rezervleri kayıplarına maruz kalmış, dünyanın en büyük petrol üreticisi olma ünvanını ABD' ye kaptırmıştır (Öztürk, Sancar: 2016, 323) Ekonomi Bakanlığı' nın 2016 verilerine göre, toplam ithalatı 129,8 milyar dolardır ve en çok ithalat yaptığı ülkeler Çin, ABD ve Almanya' dır. İthalatında en önemli mallar binek otomobilleri motorlu taşıtlar ve telefon cihazlarıdır. İhracat ise 207,6 milyar dolardır ve ihracatında öne çıkan ülkeler BAE, Çin ve Hindistan' dır. Suudi Arabistan' ın başlıca ihraç ürünleri ham petrol ve petrol yağlarıdır.

1980 yılı sonrasında petrole olan talepteki artışa paralel olarak önem kazanan ikili ticaret 2004 5,3 milyar dolarlık hacme ulaşmış, 2014 yılına kadar gerek ihracat gerek ithalat artmış, bu yıldan itibaren düşen petrol fiyatlarıyla birlikte S.Arabistan' ın düşen alım gücü dolayısıyla ihracatımız keskin bir düşüş yaşamıştır. Suudi Arabistan' dan İthalatımızda polimer ve propilen gibi sanayide oldukça yaygın kullanılan ürünler ilk sırada yer almaktadır. Petrol yağları da bunu takip etmektedir. İhracatımızda ise dokunmuş halılar, mobilyalar ilk sıralarda yer almaktadır.

Şekil 12: S.Arabistan-Türkiye Dış Ticareti

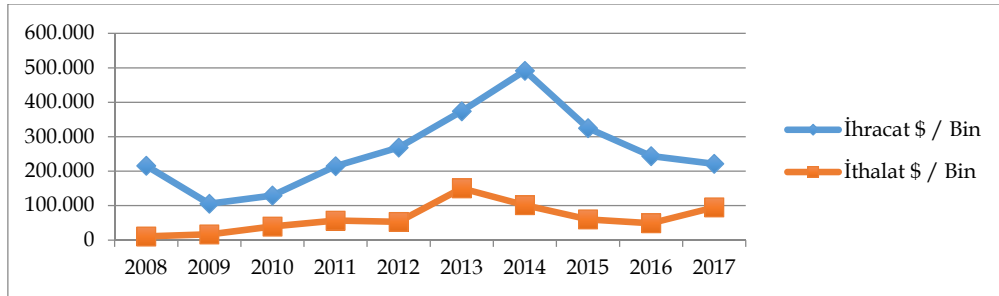
Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

S.Arabistan, Türkiye'ye 2016 yılında 1 milyar doları aşkın yatırım yapmıştır. Böylelikle Ortadoğu ülkeleri içerisinde Türkiye'ye en fazla yatırım yapan üçüncü ülke konumuna gelmiştir. Ortadoğu'nun en büyük havalimanı inşaat şirketi haline gelen Türk şirketi TAV inşaat Medine' deki Prens Muhammed Bin Abdulaziz Havaalanını inşa etmiştir. Abdi İbrahim, Arap ortaklı bir ilaç firması olarak faaliyet göstermekte, Körfez ülkelerindeki pazarlara ulaşmayı hedeflemektedir (Kahraman, Uğurluoğlu, 2016, 214) Bankacılık sektöründe de Türkiye Finans'ın hisselerinin çoğunu Suudi Arabistan almıştır.

3.12.UMMAN

71 milyar dolar milli geliri, 4,2 milyon nüfusu ve 45.723 dolarlık kişi başı milli geliriyle Umman, ekonomisi petrole dayalı bir diğer ülkedir. Her yıl dış ticaret fazlası vermektedir ve ihracat gelirlerinin %70'ine yakın bir payını petrol almaktadır. Dış ticaretinde en önemli ortağı Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Ekonomi Bakanlığı'nun 2018-2019 yılı için öncelik verdiği Umman ile dış ticaretimizin seyrine bakıldığında Türkiye'nin her yıl dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. 2003-2008 yılları arasında ihracatımızdaki sürekli artış 2009 yılında %51 oranında bir düşüşle 106 milyon dolara gerilemiş, 2010 yılında 129 milyon dolara yükselmiştir. İhracatımız 2009 yılında %51'lik düşüş kaydetmiş, 2010 yılından itibaren yeniden yükselerek 2014 yılında 491 milyon dolara yükselmiştir. 2017 rakamlarına bakıldığında 221 milyon dolarlık ihracat, 95 milyon dolar da ithalat gerçekleştirdiğimiz görülmektedir. İthalatımız 2007 öncesinde 2 milyon dolar iken, yükselme eğilimine girmiş, 2013 yılında 150 milyon dolara kadar çıkmıştır. İhracatımızda ilk sırayı demir-çelik inşaat aksamı alırken, mobilya ve halı onu takip etmektedir. İthalatımız ise genel olarak petro kimya sanayi ürünlerinden oluşmaktadır.

Şekil 13: Umman-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

UNCTAD, Umman'ı yabancı sermaye girişlerinde negatif değere sahip bir ülke olarak belirlemiştir ki bunun başlıca nedenleri Umman'ın politik istikrarsızlık, dışa açıklıkta yaşanan sıkıntılar, DYY politikalarındaki eksikliklerdir (Musibah, v.d., 2015, 105). Türk müteahhitlik şirketlerinin Umman'da oldukça fazla sayıda projesi bulunmaktadır. Bu projelerin 2006 yılından beri değeri 8 milyar doları bulmuştur.

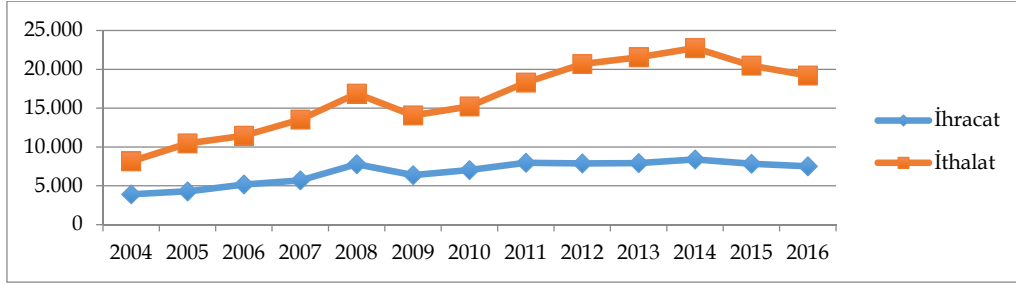
3.13. ÜRDÜN

38,7 milyar dolarlık milli geliri, 6,6 milyon nüfuslu, 12.278 \$ kişi başına milli geliri Ürdün, doğal kaynaklar bakımından yetersiz, işgücü bakımından zengin bir ülkedir. Ekonomi Bakanlığı'nun 2016 verilerine göre Ürdün'ün toplam ithalatı 19,2 milyar dolar, toplam ihracatı ise 7,5 milyar dolardır. İthalatta en fazla pay alan ülkeler sırasıyla Fransa, İtalya, Çin, Almanya ve Türkiye iken, ihracatta en fazla pay alan ülkeler Çin, S.Arabistan ve ABD'dir. Türkiye ihracatta 7.sırada yer alır. Giyim, ilaç ve fosfat başlıca ihraç ürünleri iken, kara taşıtları, ham petrol, petrol gazları başlıca ithal ürünleridir.

Ürdün ile Türkiye arasında 2011 yılında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında sanayi ürünlerinde ülkemizin Ürdün'e ihracatında uygulanan gümrük vergilerinin dört ayrı takvim kapsamında sıfırlanması düzenlenmiş olup; sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin 1 Ocak 2011 tarihinden başlamak üzere en geç 1 Ocak 2018 tarihinde sıfırlanması öngörülmüştür (Atalay, 2011, 3). 2016 yılında ihracatımız 710 milyon dolar, ithalatımız 102 milyon dolar olmuştur.

Şekil 14: Ürdün-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Geçmiş yıllarda ihracatımızın önemli bir kısmını oluşturan petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar ihracatı 2016 yılında 179 milyondan 17 milyona gerilemiştir. Bunun dışındaki ürünlerin tamamına yakınında artış gözlenmiştir. Tekstil ürünleri; buzdolapları, mobilyalar, çamaşır makineleri gibi dayanıklı tüketim malları, optik aletler, kablolar, mücevher eşyası, vb. ürünler ihracatımızda ilk sıralarda yer almaktadır.

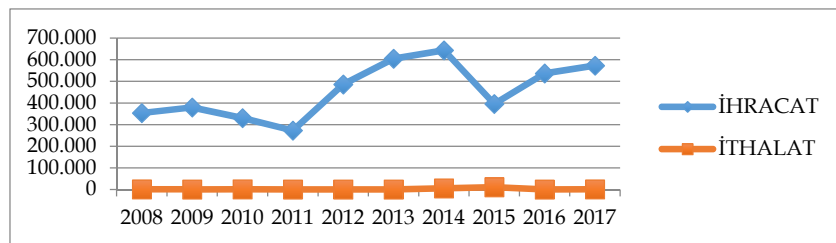
Ülkemizin Ürdün'den ithalatının önemli bir kısmı potasyum ve potasyumdan elde edilen ürünler almaktadır. 2011 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması işe dış ticarete artış meydana gelmiştir. STA anlaşmasından sonra otomotiv ihracatında %860, petrol yağı ihracatında %400, mücevherat %913, bakır tel %716 oranında artmıştır (Bozkurt, 2017, 626).

Ürdün'le 2011 yılında imzalanan STA anlaşması doğrudan yabancı sermaye girişlerini de etkilemiştir. Nitekim Tablo 2' ye bakıldığında 2011 yılından sonra Ürdün' den Türkiye' ye gelen yabancı doğrudan yatırımlarda artış yaşandığı görülmektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin serbest ticaret anlaşmaları imzalaması yoluyla doğrudan yabancı sermaye girişlerini artırabileceği ile ilgili çalışmaları desteklemektedir (Büthe, Milner, 2008, 748). 2016 yılında hem dış ticarete hem de doğrudan yatırımlarda Türkiye' deki ekonomik belirsizlik nedeniyle bir gerileme yaşanmıştır. Ürdün' ün üretim sektörüne yatırım çekmesi gerekmektedir. (Shirazi, vd., 2008, 7).

3.14.YEMEN

25 milyar dolarlık milli geliriyle Ortadoğu' nun en yoksul ülkelerinden biri olan Yemen' in 30 milyona yakın nüfusu ve 25.670 \$ kişi başı milli geliri vardır.

Şekil 15: Yemen-Türkiye Dış Ticareti

Kaynak: www.ekonomi.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Toplam ithalatı 6,3 milyar dolar, toplam ihracatı 652 milyon dolardır. En fazla altın, balık ve hurda ihracatı yapmakta iken buğday ve petrol yağı ithal etmektedir. Türkiye, Yemen' in en çok ithalat yaptığı ikinci ülkedir (www.ekonomi.gov.tr). Türkiye' nin ise Yemen' den ithalatı yok denecek kadar azdır. Şekil 15' te Türkiye' nin ihracatının keskin bir şekilde düşmesinin sebebi Yemen' deki iç karışıklıklardır. Bu yıldan sonra Türkiye' nin ihracatı yeniden toparlanma eğilimine girmiştir. Türkiye, Yemen'e en çok demir-çelik, bisküvi,

çimento, buğday unu Ayçiçek yağı, ilaç gibi ürünler ihraç etmektedir. Oldukça düşük olan ithalatta ise balık ve kahve ürünleri dikkat çekmektedir.

Yemen'e yapılan DYY'lere bakıldığında Türkiye'nin 2003-2015 yılları arasında 3 milyon \$ ile 24. Sırada olduğu görülmektedir (<http://dhaman.net/wp-content/uploads/2016/02/Yemen.pdf>) . Ancak Tablo 2'den de izlenebileceği gibi Yemen' in Türkiye' deki yatırımları yok denecek kadar azdır.

SONUÇ

Türkiye'nin özellikle 2008 yılından sonra dış ticaret politikasında yeni pazar arayışlarına girmesi, Ortadoğu ile ilişkilerinin canlanmasında önemli bir etkidir. İhracatta Ortadoğu ülkelerinin payı %22,5 tir ve ihracatta ilk sırayı Irak almaktadır. Irak' ı, BAE, İran, Suudi Arabistan ve İsrail takip etmektedir. İthalatta Ortadoğu' nun payı %8,5'tir ve ilk sırayı İran almaktadır. İran'ı BAE, Suudi Arabistan, İsrail ve Irak takip etmektedir. Bir başka ifadeyle, Türkiye' nin dış ticaretine yön veren Ortadoğu ülkeleri bu beş ülkedir.

Ortadoğu ülkelerine ithalatta hidrokarbon (petrol, petrol ürünleri, doğalgaz) diğer sektörlerle göre çok daha fazla pay almaktadır. İhracatta ise demir çelik, altın, mücevher, sanayi ürünleri ön plandadır. Türkiye' nin Ortadoğu ülkelerine yönelik dış ticaretine bakıldığında, ihracatın ithalata göre daha ön planda olmasından dolayı, ihracat ürünlerinin çeşitliliği daha çok önem arz etmektedir. Nitekim dışa açık bir ekonomide ihracat ne kadar çok ülkeye ne kadar fazla ürün çeşitliliği ile yapılırsa dış talepte olası daralmalar, ihracat gelirlerini o denli az etkilemektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin 2000'li yılların başından günümüze kadar olan zaman diliminde Ortadoğu ülkeleriyle dış ticareti değerlendirilmiş, doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin genel durumu ele alınmıştır. Buna göre, Ortadoğu ile ticaret 2008 yılından itibaren daha çok canlanmış, 2014 yılına kadar dalgalı da olsa genel olarak artma eğilimine girmiştir. 2014 yılında ise petrol fiyatlarının aniden düşmesi neticesinde genel olarak ekonomisi petrole dayanan ülkelerin iç taleplerinin daralması neticesinde ithalat rakamlarında düşüş yaşanmıştır. Daha sonra yeniden toparlanma eğilime girmiş, Suriye Savaşı gibi siyasi nedenlerden dolayı istikrarsızlaşmıştır. Yine çalışmamızda, literatürdeki diğer çalışmaların bulgularına paralel olarak, bazı Ortadoğu ülkeleri ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmalarının dış ticarete olumlu yansıdığı ifade edilmiştir.

Ortadoğu ülkelerinden Türkiye' ye gelen yabancı yatırımlar ele alındığında ise, 2005 yılından itibaren hızla yükseldiği, 2012, 2014 ve 2016 yıllarında Ortadoğu ülkelerindeki talep daralması, Türkiye ekonomisindeki belirsizlik gibi nedenlerle düşüş gösterdiği ortaya konmuştur. Ortadoğu'dan Türkiye' ye gelen yabancı sermayede öne çıkan ülkeler sırasıyla, BAE, S.Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, İsrail ve Katar'dır. Katar, 2016 yılında diğer tüm ülkeleri geride bırakarak ilk sıraya yerleşmiştir. Literatürdeki bazı çalışmalar doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ihracatı arttırdığını öne sürmektedir. Bu da ihracatımızda son sıralara yakın bir konumda olan Katar' ın, Ekonomi Bakanlığı' nun öncelikli listesinde yer almasının da etkisiyle ön plana çıkması anlamına gelebilir. Kişi başına milli geliri ve dış dünyayla ticari ilişkileri yüksek seviyede olan bir ülke olmasından ötürü Katar, yabancı sermayenin yoğun olarak geldiği Bahreyn, Kuveyt, Lübnan gibi Türkiye için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Ortadoğu' ya ihracat potansiyelinin artırılması için gerekli tedbirler alınmalı, ihraç ürünlerinde katma değeri yüksek ürünlere ağırlık verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, H. (2009). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, s.2, s.64-72.
- Alagöz, M.; Erdoğan, S.; Topallı, N. (2008). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.7(1), s.79-89.
- Aljazeera Turk (2014). *Türk Dizilerinin Rekoru*. Çevrimiçi, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turk-dizilerinin-rekoru>, Erişim Tarihi, 01.05.2018.
- Ata, Sezai (2012). Türkiye'nin İhracat Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme. *International Conference on Eurasian Economics*, 17-18 September 2013, St.Petersburg, Russia, www.avekon.org/papers/773.pdf, Erişim Tarihi, 16.04.2018.
- Atalay, I. (2011). *Türkiye' nin Dış Ticaretinde Serbest Ticaret Anlaşmaları Hakkında Bilgi ve Değerlendirme Notu*. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, (TOBB), Ankara.
- Bayar G (2014). Türkiye'nin Kalkınmış Ülkelere ve Ortadoğu, Kuzey Afrika Ülkelerine İhracatı: Karşılaştırmalı Yer Çekimi Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, s.VII(2), s. 119-164.
- Bora, A.; Arslan, E. (2017). Türkiye' de Kurulmuş Yabancı Sermayeli Bankaların 2015 Yılındaki Performanslarının Oran Analizi yoluyla İncelenmesi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.3(1), s.6-32.
- Bozkurt, O. (2017). Vaka Çalışması: Türkiye-Ürdün Serbest Dış Ticaret Anlaşması ve İkili Ticarete Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.16(31), s.613-630.
- Büthe, T.; Milner, H. (2008). The Politics of Foreign Trade Investment into Developing Countries: Increasing FDI Through International Trade Agreements?. *American Journal of Political Science*, s.52(4), s.741-762.
- Büyükkın, F.; Bilal, E. (2016). Finansal Krizlere Karşı Sukukun Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 8 , s. 14, s.33-55

- Can, M.; Mercan, M. (2014). Politik İstikrarsızlıkların Yüksek Teknoloji Endüstri İçi Ticaretine Etkisi: Türkiye-İsrail Örneği (2000-2012). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, s.6(2), s.29-44.
- Cengiz, V.; Karacan, R. (2015). Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Sonuçları. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, s.8 (15), s.327-344.
- CNN Türk (2005). *İsrail'in Bankacılık Devi Türkiye'de*.
<https://www.cnnturk.com/2005/ekonomi/genel/12/15/israilin.bankacilik.devi.turkiyede/146266.0/index.html>.Erişim Tarihi, 02.04.2018.
- Çeştepe, H. (2012). Türkiye'nin Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleriyle Ticaretinin Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.8(2), s.23-43.
- Çetin, B. (2014). *Türkiye'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerine Yaptığı İhracatın Analizi*. *Definitions and Sources*, http://unctad.org/en/Docs/wir2007p4_en.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2018.
- Delice, G.; Birol, Y. E. (2011). Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret Bilançosu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, s.XXX(2), s.1-28.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2018). *Dış Ekonomik İlişkiler*. Çevrimiçi, www.ekonomi.gov.tr, Erişim Tarihi, 25.03.2018.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). *Dış Ticaret İstatistikleri*. Çevrimiçi, <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi. 29.02.2018.
- Dücal, E.; Aka, I. M. (2017). *Komşu Ülkelerle Yapılan Dış Ticaretin DYY Girişleri Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi*. s.3(1), s.63-80.
- İşksal, A.Z.; İşksal, H.; Jalali, H. (2017). The Impact of Foreign Direct Investment on Turkish Economy 2010-2016. *Economics*, s.5(2), s.69-81.
- Kahraman, G.; Uğurluoğlu, Ö. (2016). Türkiye İlaç Sektöründe Stratejik Ortaklıklar, Birleşme ve Satın Almalar 2006-2014 Döneminin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, s.14(4), s.198-221.
- Kaymakçı, O. (2012). Arap Baharı Öncesinde Kalkınma Sürecinde Seçilmiş Ülkeler Bazında Ortadoğu Ekonomileri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri II. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.8(2), s.223-253.
- Köse, T. (2014). Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları. *Uluslararası İlişkiler*, s.11(41), s.29-61.
- Künü, S.; Hopoğlu, S. (2016). Turkey and Iran: An Analysis Based on Mutual Trade and Defense Spending. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 7(12), s.109-124.
- Musibah, A.S.; Shahzad, A.; Fadzil, F.H. (2015). Impact of Foreign Investment in the Yemen's Economic Growth: The Country Political Stability as a Main Issue. *Asian Social Science*, s.11(4), s.102-116.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, (2018). *Ödemeler Dengesi İstatistikleri*. Çevrimiçi, <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi, 04.04.2018.
- Öztürk, M.B.E.; Sancar, E. (2016). Why Did OPEC Changed It's Oil Production Policy. *International Congress of Management and Economy and Policy (ICOMEPE)*, 26-27 November, İstanbul, Turkey.
- Öztürk, M.B.E.; Sancar, E. (2017). İslam İşbirliği Teşkilatı: Dünya Ticareti ve Türkiye Dış Ticaretindeki Yeri. *International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics (ISEFE)*, 28,29 Ekim, İstanbul, Turkey.
- Saygın, E. (2018). İran' da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Ekonomik Müşevvikler. *İran Çalışmaları Dergisi*, s.1(2), s.59-92.
- Sorhun, E. (2013). Türkiye'nin Eksik Dış Ticaret, Ticari Potansiyeli ve Yeni Fırsatlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s.28(1), s.25-47.
- Shirazi, A.; Rodrigues, G.; Karnik, A. (2008). *Determinants of Direct Investment in MENA Countries: An Empirical Analysis*. Working Paper, University of Wollongong Press, s. 1-9.
- Şahin, M.; Şahin, U. E. (2014). Arap Baharının Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, s.23, s.171-187.
- Terzi, H.; Pata, U. K. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Deneyimi. *International Journal of Economic And Administrative Studies*, s.18, s.167-184.
- Yemen Inward and Outward FDI* (2016). Çevrimiçi, 02.02.2016, <http://dhaman.net/wp-content/uploads/2016/02/Yemen.pdf>, Erişim Tarihi, 03.03.2018.